

РОЗДІЛ 3

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

УДК 354.1

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.9>

Гамалюк Богдан Михайлович,

кандидат наук з державного управління,

провідний юрисконсульт

Івано-Франківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ORCID ID: 0000-0002-0986-1259

Лямпель Валентина Іванівна,

заступник директора центру, завідувач відділу

криміналістичних видів досліджень

Івано-Франківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ORCID ID: 0000-0002-783804716

Цимбаліста Романа Геннадіївна,

старший судовий експерт відділу криміналістичних досліджень

Івано-Франківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ORCID ID: 0009-0005-2295-55815

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

INSTITUTIONAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF FORENSIC ACTIVITIES SYSTEM IN UKRAINE

У статті наведено розв'язання актуальної наукової проблеми в сфері реформування публічного управління організаційної системи судових експертиз в Україні в умовах воєнного стану та європейської інтеграції, розроблено науково-прикладні підходи, що забезпечують практичне використання отриманих результатів. Під час розгляду проаналізовано інституційні засади судово-експертної діяльності та підняті наявні проблеми, які існують у цьому напрямку.

Зазначено, що в Україні на даний час сформована нова сфера професійної діяльності, а саме діяльність судових експертів. Даний факт підтверджується наявною нормативно-правовою базою, розвитком сфери знань про аналітичне забезпечення та розвитком експертних установ як державної, так і комунальної, і приватної форми власності. Враховуючи сучасні національні процеси із здійсненням судової реформи, де в межах права на справедливий суд розглядається гарантія у створенні інституту незалежних судових експертиз, треба відмітити формування окремого напрямку державної політики, що передбачає реформування інституційної системи судово-експертної діяльності.

На даний час у Верховній Раді України знаходяться ряд законопроектів, які передбачають комплексну реформу системи судових та правоохоронних органів, тому важливо в законодавчій площині врахувати зміни, які відбуваються у роботі судових експертів та забезпечити розвиток судово-експертної діяльності. Інституційна сфера судових експертиз, в розрізі здійснення публічного управління, має цілком відповідати міжнародним стандартам і здійснюватися в рамках задекларованої судової реформи. Адже висновки судового експерта є окремим процесуальним джерелом доказів і лягають в основу державного обвинувачення, здійснення захисту адвокатом у судовому процесі, прийнятті рішення суду, проведення відшкодування завданих збитків, також можуть використовуватися міжнародними правозахисними організаціями та слугувати джерелом доказів у міжнародних судових установах. Нажаль законодавче та організаційне забезпечення інституту національної судової експертизи не завжди повною мірою дозволяє використати всі потенційні можливості застосування даного засобу доказування, особливо, це стосується із використанням науково-технічних досягнень.

До питань публічного управління, які потребують державного регулювання, відповідно до нових потреб, можна віднести наступні це: гармонізація законодавства України у сфері судово-експертної діяльності до норм Європейського Союзу; удосконалення механізмів захисту прав суб'єктів експертизи; перегляд порядку використання результатів,

адаптація національних стандартів обліку та ведення баз даних експертиз; удосконалення інституційної системи управління тощо.

Ключові слова: *судова експертиза, судово-експертна діяльність, державне управління, докази та доказування, професійна експертна діяльність, система управління.*

The article provides a solution to a topical scientific problem in reforming the public administration of the forensic examination system in Ukraine under martial law and European integration. Scientific and applied approaches that ensure the results' practical use are elaborated. The institutional foundations of forensic activities are analyzed, and the existing problems in this direction are raised.

It is noted that a new sphere of professional activity has been formed in Ukraine now, namely the activity of forensic experts. This fact is confirmed by the existing normative legal framework, the development of knowledge about analytical support, and the development of expert institutions of both public, communal, and private forms of ownership. Taking into account the modern national processes of judicial reform (where within the right to a fair trial, the guarantee of the creation of an institution of independent forensic expertise is considered), it is necessary to pay attention to the formation of a separate direction of state policy, which involves reforming the institutional system of forensic activities.

Nowadays, the Verkhovna Rada of Ukraine has several legislative drafts that provide for a comprehensive reform of the system of judicial and law enforcement bodies. Therefore, it is essential to consider the changes taking place in the work of judicial experts in the legislative plane and to ensure the development of forensic activities. In the context of public administration, the institutional sphere of forensic examinations must fully comply with international standards and be carried out within the framework of the declared judicial reform. After all, the conclusions of a court expert are a separate procedural source of evidence. They form the basis of public prosecution, defense by a lawyer in a court proceeding, adoption of a court decision, and compensation for damages. Moreover, they can be used by international human rights organizations and serve as a source of evidence in international judicial institutions. Unfortunately, the legislative and organizational support of the Institute of National Forensic Expertise does not always fully allow to use of all the potential possibilities of using this means of proof, especially applies to the use of scientific and technical achievements.

Public administration issues that require state regulation, in accordance with new needs, include the following: harmonization of Ukrainian legislation in the field of forensic activities with the norms of the European Union; improvement of mechanisms for the protection of the rights of examination subjects; revision of the procedure for using results, the adaptation of national accounting standards and maintenance of expertise databases; improvement of the institutional management system, etc.

Key words: *forensic examination, forensic activities, public administration, evidence and proof, professional expert activity, management system.*

Постановка проблеми. Публічне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку не може здійснюватися без формування ефективної системи суспільних та державних інститутів, які гарантують забезпечення законності, об'єктивності та реалізації права на справедливий суд. Особливої актуальності даний напрямок набув в умовах військової агресії Російської Федерації, коли Україна та її резиденти почали звертатися у міжнародні судові інстанції для захисту своїх прав. Зокрема, формування ефективної організаційно-інституційної судово-експертної системи створює ряд важливих гарантій у забезпеченні права на справедливий суд та належного оцінювання правовідносин і правових явищ. Як наслідок, спостерігається суспільний та політичний інтерес до функціонування національного інституту судово-експертної діяльності. Так, на початку минулого століття проведенням судових експертиз здійснювалось лиш в межах 2–3 напрямків окремим підрозділом, що діяв на республіканському рівні в складі Відділу кримінального розшуку Головліції УРСР. Сьогодні інституційна система експертних установ здійснює близько 80 напрямів експертиз і представлена

у структурі декількох відомств, як на всеукраїнському так і на регіональних рівнях, і налічує згідно Реєстру атестованих судових експертів близько 8000 експертів.

Крім того, судово-експертні установи України входять у систему Європейської мережі судово-експертних установ ENFSI і згідно взятих Україною на себе зобов'язань стандарти проведення судочинства мають відповідати відповідним міжнародним та європейським стандартам. Якісною рисою даної діяльності в контексті реалізації права на справедливий суд є об'єктивна незаінтересованість судових експертів у кінцевому вирішенні справи, що зумовлено використанням спеціальних знань та подання до суду особливого доказу – експертного висновку. Як приклад, хотілось відмітити правову позицію Європейського суду з прав людини з приводу молекулярно-генетичної експертизи (Рішення від 7 травня 2009 року у справі «Калачова проти Російської Федерації», скарга № 3451/05, § 34): «на сьогодні ДНК-тест є єдиним науковим методом точного встановлення батьківства стосовно конкретної дитини; його доказова цінність суттєво переважає будь-який інший доказ, наданий сторонами, з метою

підтвердити або спростувати факт оспорюваного батьківства» [1]. Таким чином, серед актуальних питань, які потребують державного регулювання, згідно нових запитів є формування ефективної інституційної системи судово-експертної діяльності в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Побудова системи судово-експертної діяльності привертала увагу багатьох національних і зарубіжних учених, серед яких праці І.А. Алієва, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурки, Д.Н. Бахраха, Ю.П. Битяка, О.П. Борзова, А.Н. Кулинського, О.А. Костильова, В.А. Кузнецова, Л.В. Лаженева, О.П. Угровецький, Е.В. Тихомирова, Н.В. Ткаченко, А.В. Щавелєва, М.Г. Щербаковського, В.П. Хомутенко, С. Г. Ханін та ряду інших науковців.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі комплексного теоретичного дослідження загальних положень науки державного управління доповнити існуючі розробки у сфері функціонування інституційної системи судово-експертної діяльності в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. На даний час в Україні, в рамках реформування судової та правоохоронної системи на рівні національного законодавства для забезпечення судочинства розглядається концепція формування ефективної системи установ що здійснюють судово-експертну діяльність. В зв'язку з чим здійснюється перегляд норм, як на інституційному так і на функціональних рівнях, особливу увагу приділяється гармонізації національної системи стандартів із системою Європейського Союзу та створення єдиних підходів до діяльності судових експертів. Це зумовлено тим, що вид діяльності із застосування спеціальних знань, яку здійснюють судові експерти: при ідентифікації об'єктів; встановленні особи, яка була на місці злочину; розрахуванні величини завданих збитків; визначенні послідовності дій та характеристики процесів що є предметом доказування у суді під час проведення судової експертизи є процесуальною дією, і тому до них, як до суб'єктів процесуальних відносин з особливим правовим статусом висувуються особливі вимоги та підвищений рівень відповідальності. Даний аспект національної інституційної системи, а саме визначення судового експерта як самостійного суб'єкта процесу, має на меті посилення ролі судових експертів. При цьому, Європейська континентальна доктрина правовий статус судового експерта визначає як помічника судді, англо-американська як свідка [2, с. 230].

Об'єктивною умовою державної політики у сфері формування національної системи судово-експертної діяльності, як і будь якої іншої, є визначення цілі, мети, організаційних засад, декларування правових механізмів, гарантій та принципів її здійснення. Дані обставини зумовили формування у системі публічного управління окремої сфери нормативно-правового регулювання діяльності судових експертів. Зокрема, у чинному законодавстві України передбачені: норми щодо застосування спеціальних знань у системі судочинства і правоохоронній діяльності як окремого засобу доказування; встановлено кваліфікаційні вимоги до особи судового експерта, його права, обов'язки, відповідальність; визначено вимоги до матеріально-технічної бази експертної установи її порядок створення і функціонування, можливі організаційно-правові форми, підпорядкування і форма власності; передбачено вимоги стосовно підготовки матеріалів до судової експертизи; встановлено процесуальний порядок призначення та методики її проведення; передбачені вимоги із оформлення висновку судового експерта, тощо. Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» судовими експертами можуть бути особи, які відповідають встановленим кваліфікаційним вимогам, пройшли відповідну спеціальну підготовку, здали кваліфікаційні іспити та отримали свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта з правом проведення певного виду судової експертизи.

Так, на національному рівні здійснення судово-експертної діяльності регулюється Законами України «Про судову експертизу», «Про захист персональних даних», процесуальними кодексами, серед яких, Кримінальний процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кримінальним кодексом України, та іншими нормативними актами. Загалом національну систему нормативного регулювання правового інституту судово-експертної діяльності можна умовно поділити на чотири групи, а саме: 1) нормативно-правові акти загального характеру, присвячені питанням правового статусу судового експерта та судової експертизи в Україні, що поширюються на всі види судових експертиз; 2) нормативно-правові акти процесуального або галузевого характеру, що стосуються проведення експертиз в залежності від виду судочинства; 3) нормативно-правові акти відомчого характеру, що стосуються судових експертів та їх діяльності в межах відомчої приналежності; 4) нормативно-правові акти присвячені проведенню різних видів судових експертиз.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про судову експертизу» експертну діяльність можуть здійснювати державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань. При цьому, право здійснення судово-експертної діяльності, пов'язаної з проведенням судових експертиз та досліджень, призначених за фактами вчинення кримінальних правопорушень, надається виключно державним спеціалізованим установам [3].

На даний час в Україні судові експертизи здійснюють науково-дослідні установи, які функціонують при Міністерстві юстиції України, Міністерстві внутрішніх справ України, Міністерстві оборони України, Службі безпеки України, Державній прикордонній службі України, Міністерстві охорони здоров'я України та Державному бюро розслідування.

Структурно організація системи судових експертиз представлена в Україні чотирьома рівнями [4, с. 62]. Перший, це центральні органи виконавчої влади, перелік, яких зазначено вище. Другий рівень, це уповноважені органи державної влади до компетенції яких входить безпосереднє виконання організаційно-управлінського забезпечення, це зокрема Департамент експертного забезпечення правосуддя Мінюсту України, Експертна служба МВС України, Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБУ, Головне бюро судово-медичної експертизи МОЗ України, Центр судових експертиз Міноборони України. Третій і четвертий рівні це безпосередні виконавці судових експертиз. До третього рівня відносимо державні і комунальні експертні установи (науково-дослідні установи судових експертиз Мінюсту України, науково-дослідні експертно-криміналістичні центри МВС, експертно-криміналістичні центри ДПС України, та інш.), а система приватних судових експертиз формує четвертий рівень [4, с. 63].

Загалом це більше 40 юридичних осіб, загальна кількість судових експертів налічує близько 8000 осіб, з яких до державних судово-експертних установ входить близько 7500 осіб, третина з якої становить адміністративно-управлінський корпус та близько 500 осіб є приватними судовими експертами, що переважно забезпечують потреби сторони захисту та фізичних осіб у проведенні експертних досліджень [5].

На сьогоднішній день, серед представників експертного середовища, науковців, працівни-

ків суду та правоохоронних органів активно відбувається дискусія з приводу найбільш оптимальної моделі організації системи судових експертиз в Україні. В зв'язку із цим Кабінетом Міністрів України було розроблений проект Закону України «Про судову-експертну діяльність» № 6284 від 05.11.2021, який знаходиться на розгляді у Верховній Раді України [6]. Також, на розгляд до Верховної Ради подані альтернативні проекти Законів України за № 6284-1 від 19.11.2021, № 6284-1 від 22.11.2021 та № 6284-3 від 23.11.2021 [7].

Основними елементами, що стали об'єктами зацікавленості для внесення змін є система керування державними та недержавними експертними установами, функціонування кваліфікаційних органів для судових експертів, розроблення системи самоврядування судових експертів, організація й координування науково-дослідної роботи, уніфікація науково-методичної й інформаційної бази, кваліфікаційні вимоги судових експертів, проходження ними навчання, атестації, тощо. Враховуючи історичні особливості та міжнародний досвід держав науковці і практики, серед яких Н. Ткаченко та В. Алексеичук [8] виділяють п'ять можливих форм розвитку інституційної системи судової експертизи в Україні:

1) Залишення класичної (традиційної) моделі, що передбачає незначні зміни існуючої системи, із врахуванням змін, які необхідно здійснити в зв'язку із проведенням судової реформи та децентралізації влади. Характеризується внутрішньовідомчим розмежуванням експертної діяльності між установами з чітким визначенням структури експертних установ та відомчим правовим регулюванням, здійсненням децентралізації управління експертних установ, наявністю організаційно-правових форм державної, комунальної власності і функціонуванням невеликої кількості приватних судових експертиз з обмеженням здійснення певних видів досліджень. Наразі, ця система існує в Україні;

2) Оновлення традиційної моделі, шляхом зняття обмежень у створенні експертних судових установ для галузевих центральних органів влади (міністерств, відомств) з питань що віднесені до їхньої компетенції, зберігши всі інші характеристики попередньої традиційної моделі. Як приклад, це повноваження Державного бюро розслідувань, що має право утворити відомчу експертну службу. В межах даного напрямку, також розглядається можливість на залученні конкретних фахівців, занесених у списки судових експертів із різних галузей;

3) Модель, яка передбачає радикальні пере- міни, а саме реорганізацію діючої структури шляхом інституційної централізації діяльності судових експертів та створення єдиного центрального органу – Державної експертної служби підпорядкованої Кабінету Міністрів України, або Міністерству юстиції України. До компетенції цього органу мають перейти всі повноваження в сфері експертного забезпечення правосуддя, керування державними і недержавними експертними установами, приватними судовими експертами, забезпечення роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії і прийняття відповідних рішень, ведення Реєстрів атестованих судових експертів та методик проведення судових експертиз, нормативно-правове забезпечення, тощо.;

4) Змішана, що передбачає поєднання двох моделей, а саме традиційної і моделі радикальних змін шляхом залишення відомчого правового та організаційного регулювання із елементами централізації під патронатом Міністерства юстиції України. Міністерству юстиції України мають перейти функції у формуванні єдиної державної політики в сфері судово-експертній діяльності та забезпечення функціонування єдиних кваліфікаційних органів, що діятимуть при міністерстві. До складу цих органів мають входити представники різних відомств, які мають у підпорядкуванні експертні установи і представники приватних судових експертів;

5) Змагальна модель, передбачає, що експертні установи підпорядковуються відомствам, які наділені функціями досудового розслідування, забезпечують виняткові потреби органів досудового розслідування у проведенні судових експертиз, залученні спеціалістів до проведення слідчих дій та судового розгляду. Зрозуміло, що кожна із перерахованих моделей має свої плюси та мінуси.

При цьому інститут судової експертизи в сучасній системі державного управління, із розвитком науки і техніки, постійно розширюється та удосконалюється, переростаючи в окрему галузь, формуючи нову інституційно-організаційну структуру, залучаючи сучасні відкриття, напрями організації, форми, методи та методики здійснення експертного дослідження. Яскравими прикладами є застосування інноваційних форм дослідження, що супроводжується відкриттям нових лабораторних досліджень та експертних спеціальностей. Так, серед нових технологій, це використання цифрової судово-дослідницької фотографії; використання цифрової 3D моделі як засобу пізнання та відображення ознак кримінального правопорушення; використання штучного інтелекту; впровадження нового діагностичного інструментарію в судову експертизу, тощо.

Висновки. На даний час в Україні, в рамках реформування судової та правоохоронної системи на рівні національного законодавства відбувається перегляд організаційної системи із забезпечення процесуального напрямку, а саме інституту судової експертизи. В силу розвитку нових напрямків експертного провадження та розробки інноваційних методів система судово-експертної діяльності розширює свої можливості та стає невід’ємною частиною не тільки при досудовому розслідуванні та судовому розгляді як українських так і міжнародних судів, але використовується у багатьох інших сферах правоохоронної так і господарської і міжнародної діяльності, тому потребує державного регулювання та формування загальнодержавної політики в сфері інституційних засад здійснення судово-експертної діяльності в Україні. Нажаль законодавче та організаційне забезпечення інституту публічного управління національної судово- експертної діяльності не завжди повною мірою дозволяє використати всі потенційні можливості застосування даного напрямку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рішення Європейського суду з прав людини від 7 травня 2009 року (Скарга No 3451/05) у справі «Калачова проти Російської Федерації». *Університет Міннесоти. Бібліотека по правам людини: вебсайт*. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rkalachevacase.html>. (дата звернення: 12.05.2023)
2. Угровецький О.П. Регламентация правового статуса судебного эксперта в административном судочинстве. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Вип. 43. Т. 3. С. 229–234. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/496424.pdf> (дата звернення: 23.05.2023).
3. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 №4038-XXII База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
4. Хомутенко В.П., Хомутенко А.В. Інституційно-організаційне забезпечення судово-експертної діяльності в Україні. *Експерт*. 2022. Т. 4 (22)/2022. 59–79. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4\(22\)-59-79](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4(22)-59-79)
5. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про судово – експертну діяльність та самоврядування судових експертів» 6284-2 від 22.11.2021. *База даних «Законодавство України». ВР України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73258 (дата звернення: 03.12.2022).

6. Про судово-експертну діяльність: Проект Закону №6284 від 05.11.2021. База даних «Законодавство України». ВР України. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/28242> (дата звернення: 03.05.2023)
7. Олійник О. Законопроект «Про судово-експертну діяльність»: майбутнє (важливість законопроекту). *Новини Міністерства юстиції* від 09.12.2021. URL : <https://minjust.gov.ua/news/ministry/zakonoprojekt-pro-sudovo-ekspertnu-diyalnist-maybutne-vajlivist-zakonoprojektu> (дата звернення: 03.05.2023)
8. Ткаченко Н., Алексейчук В. (2022). Моделі системи інституцій судової експертизи в Україні (переваги та ризики). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (26). С. 10–23. DOI: 10.32353/khrife.1.2022.02.